

*Лілова Олена
(Запоріжжя)*

Критика засадничих концептів куртуазної літератури в романі Дж.Гасконя “Пригоди майстра F.J.”

Англієць Джордж Гасконь (1539 (?) – 1577) належить до числа тих майстрів слова доби Відродження, значення творчості яких важко переоцінити. Завдяки літературному доробку елизаветинців сьогодні можна сміливо вести мову про наявність в історії розвитку романного жанру такої важливої ланки, як ренесансний (або елизаветинський) роман. Дослідники Гасконевої літературної спадщини вважають, що саме його твір “Пригоди майстра F.J.”, вперше виданий у 1573 році у складі збірки “Сто різноманітних квітів”, був першим зразком англійського роману.

Як відомо, в Англії до 70-х років XVI ст. “висока” література, до якої належить і така надзвичайно популярна за часів Середньовіччя та Відродження модифікація романного жанру, як рицарський роман, писалася виключно французькою мовою. Тож, спроба Гасконя написати рідною мовою твір на тему куртуазного кохання, обравши місцем дії сучасну Англію, була, без сумніву, оригінальною й новаторською. Роман одразу викликав у вищих колах англійського суспільства спалах гніву на адресу автора та звинувачення в наклепі на відомих лондонських осіб. Річ у тім, що в героях твору лондонська шляхта впізнала себе, і ця картина була для неї не із приємних. Негативна реакція на книгу спричинила появу в 1575 році другого, “італіанізованого” видання роману “Пригоди майстра F.J.”, в якому дія переноситься в Ломбардію, а герої отримують італійські імена. Проте ані наприкінці XVI століття, ані пізніше романові Джорджа Гасконя так і не судилося дістати схвалення

від читацької аудиторії, та й сьогодні твір цікавить, передусім, науковців.

У сучасній літературознавчій науці дискусії навколо “Пригод майстра F.J.” ведуться, здебільшого, в контексті вирішення питання, чи можна вважати саме цей твір першим англійським романом Нового часу (novel). Поза дослідницькою увагою не залишається і проблема жанрово-стильової своєрідності твору.

Відомий сучасний український літературознавець Дмитро Наливайко трактує стиль як “формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, всю складність “художньої мови” творів, котра, як відомо, не зводиться до мовно-стилістичних засобів, а включає й “надмовні” елементи. Проявляється він як на рівні окремого твору, так і на рівні творчості митця і цілих течій та напрямків, - в останніх, зрозуміло, не з такою чіткістю і послідовністю”¹. У цій статті мова вестиметься про стиль окремого твору.

Майже всі дослідники творчості автора-елизаветинця звертають увагу на оригінальну стилістику “Пригод майстра F.J.” Так, Рональд Джонсон вважає, що стилістична новація Гасконя в романі “Пригоди майстра F.J.” полягає у використанні ним кількох способів повісткування: поезій, алегорій, листів, диспутів на тему кохання та ін.² Маргарет Шлаух вбачає сутність Гасконевого експериментаторства у впровадженні в “Пригодах майстра F.J.” декоративних елементів, які пізніше отримують назву “евфемізмів”³. Відомий американський знавець творчості Джорджа Гасконя Чарльз Прауті також акцентує увагу на унікальному способі нарації в романі. Ця унікальність, на думку вченого, полягає в тому, що Гасконь пише про реальні події й створює на сторінках “Пригод” дивовижно правдоподібні психологічні портрети головних персонажів⁴.

Думається, що М.Шлаух і С.Т.Прауті наближаються до з’ясування особливостей стилістичної природи роману Дж.Гасконя з двох протилежних сторін і для того, щоб скласти більш-менш повне уявлення про стилістичну палітру “Пригод”, доцільно враховувати обидві точки зору. Специфіка новаторства Гасконя-стиліста нерозривно пов’язана з особливістю

II. Історико-літературний процес

світоглядних та естетичних уявлень автора. У зв'язку з цим доречно навести думку російського вченого П.М.Сакуліна про те, що “внутрішня єдність, яка є необхідною умовою стилю, досягається завдяки єдності художньої цілі чи телеології, котра, в свою чергу, зумовлюється сутністю творчого процесу, усією сукупністю переживань митця, тобто, його світовідчуттям, світосприйняттям та світоглядом. Будь-який стиль, таким чином, є формальним вираженням світосприйняття”⁵.

Читаючи роман “Пригоди майстра F.J.”, не можна не помітити критичного ставлення автора до рицарської літератури та куртуазного етикету, що, до речі, взагалі було характерно для ренесансних письменників. На рівні стилістики таке ставлення виявляється у поєднанні двох розповідних стилів, що належать до різних літературних реєстрів: умовно кажучи “високого” (який включає “витіюватий” евфуїстичний стиль, що згодом стане стильовою домінантою епохи)⁶ та нейтрального чи повсякденного (в якому зазвичай подавалася оповідь про реальні події). У такий спосіб, показуючи, як поведінка героїв контрастує з їхніми власними промовами про високі почуття, з тією візією внутрішнього світу персонажів, що представлена в листах і поезіях, автор висміює ідеали куртуазного кохання. Наведемо зразок такого протиставлення. Майстер F.J. присвячує своїй коханій вірш “Beauty shut up thy shop, and truss up all thy trash” (“Врода, зачиняй свою крамницю та зв'ялуй свій мотлох у тюки”), де представляє жіночу вроду власницею магазину, з якого його містрес (кохана) вкрала усе найкраще, залишивши там лише різноманітні штучні засоби для придворних красунь. Вірш закінчується такими словами:

And that my Helen is more fair than Paris' wife,
And doth deserve more famous praise than Venus for her life.
Which if I not perform, my life then let me leese,
Or else be bound in chains of change to beg for beauty's fees.
F.J.

(“Моя ж Єлена прекрасніша за жінку Паріса і заслуговує на більше замилювання, ніж Венера. Якщо я не зможу прославити мою пані належним чином, то хай вже пропаду, або буду змушений просити милостиню у краси”).

Оповідач додає до цього такий коментар: “Судячи з вірша, чи то автор був в екзальтованому стані, чи то я зараз не в собі, бо його виклик Вроді занадто вже зухвалий”⁷. Гасконів оповідач, зауважує дослідник В.Девіс, удає з себе людину, недосвідчену в амурних справах. Він неспроможний відтворити в слові радості кохання, бо не мав подібного досвіду (з чим, як здається, він себе щиро вітає)⁸. Саме цим, вочевидь, і зумовлюється практицизм та іронія оповідача у ставленні до любовних питань. Так, приміром, вважає він, при спілкуванні з різними жінками цілком припустимо використовувати лише одну-єдину любовну поезію, просто замінюючи в ній імена жінок⁹.

Усі зусилля молодого героя, його лицарські вчинки та вишукані промови, позначені впливом куртуазного етикету та неоплатонічних і неопетраркістських поетичних стереотипів, дають врешті-решт бажаний результат – майстер F.J. домагається таки любовного побачення з леді Елінор. Цей епізод роману, за словами В.Девіса, шокує, але не тому, що “кохання зрештою виражається у відвертому і пристрасному статевому акті замість платонічного возз’єднання з божественною коханою, яке було тогочасним ідеалом, а, отже, мало знаходити відображення на сторінках літературних творів, і не тому, що правда виявилася суворою чи ложе кохання неестетичним, а через ті риси, які оповідач викриває у своїй героїні в цій сцені. Він розвінчує усі хитрощі, до яких вдається Елінор, показуючи її запеклою кокеткою, “хтивою комедіанткою”, якій водночас властиві лицемірство, манірність, досвідченість та холодно-кровна обачність такою мірою, що вона здатна заверещати “(хоча й не дуже голосно)”. Слова типу “люб’язність” (courtesy) в цьому контексті перетворюються на евфемізми задля позначення ненормативної лексики”¹⁰.

Неможливо без іронії сприймати й баладу майстра F.J. “Бенкет під місяцем”, присвячену минулому побаченню, яке набуває в цьому творі космічної міфологізації:

Dame Cynthia her selfe (that shines so bright,
And dayneth not to leave hir loftie place:
But onely then, when Phoebus shewes his face.
Which is her brother borne and lendes hir light,)
Disdained not yet to do my Lady right:

II. Історико-літературний процес

To prove that in such heavenly wights as she,
It fitteth best that right and reason be.
For when she spied my Ladies golden raies,
Into the cloudes,
Hir head she shroudes,
And shames to shine where she hir beames displaies.

(Сама леді Кінтія (яка так яскраво сяє у височині
І не поспішає залишити своє місце,
Звільняючи його тільки для свого брата Феба,
Котрий, з'являючись зрання, позичає в неї її світло)
Не зневажає мою пані та віддає їй пошану,
Доводячи, що вона –
Насправді божественне створіння.
Отже, коли побачила вона золоте проміння моєї леді,
Що пробивалося крізь хмари,
То напнула саван на голову,
Адже їй стало соромно сяяти під таким світлом)¹¹.

Така піднесена поетизація любовного побачення лише унаочнює розрив між видимістю ідеальної поведінки та реальністю, що зумовлена потребами плоті, які вгамовані були грубо та без зайвих церемоній на підлозі замку¹².

Іронія автора по відношенню до рицарських кліше відчутна і в кульмінаційній сцені роману, коли закохані сваряться й розривають свої стосунки. Елінор приходиться до ліжка хворого F.J., навіть не здогадуючись про те, що він уже знає про її зраду. І той, ніби у гарячці, вдаючи із себе лицаря, який має поводитися відповідно до куртуазного етикету, наполягає на встановленні правди, обговоренні своїх сумнівів та з'ясуванні її провини. Подібні вимоги лише розлючують даму його серця. Збентежений зростаючою напругою ситуації F.J. не радий, що розпочав цю неприємну бесіду і намагається силою покласти їй кінець:

“М'які подушки, виконуючи роль посередників у перемир'ї двох ворогів, запропонували їм свою допомогу у поєдинку (якщо такий матиме місце), але вони могли б витримати не більше одного удару перед тим, як примирити ворогуючі сторони назавжди. Та леді відмовилася від цього навідріз, мовляв, вона більше не може бути люб'язною до такого мерзотника, додавши до цього багато слів

докору, які так розлютили Фердинандо, що він, забувши про минулу чемність, взяв свого ворога приступом”¹³.

Говорячи про позбавлення “такого негідника люб’язності”, Елінор насправді намагається уникнути згвалтування, загроза якого йде від того самого лицаря, який щойно просторікував про ідеальну любов. Сучасний філолог зауважив би, що в цьому епізоді автор вживає таку риторичну фігуру, як харієнтизм, що, за Риторичним словником Зоряни Кунч, є одним із п’яти видів іронії та полягає у висловленні гострої, грубої думки ввічливо-ласкавими словами¹⁴.

Таким чином, в стилістичній палітрі роману Дж.Гасконя іронія відіграє визначну роль. Іронічне ставлення, як відомо, передбачає зверхність, поблажливий скептицизм або кепкування, які навмисно приховуються, але визначають стиль або організацію образної системи твору¹⁵. В романі “Пригоди майстра F.J.” іронія реалізується за рахунок допомогою контрасту між поведінкою героїв та їхніми словами, а також через поєднання різних мовленнєвих стилів – “високого” романічного та простого, повсякденного стилю оповідача, завдяки чому Гасконеві вдається піддати критиці як традиційні правила куртуазного етикету, так і кліше рицарської літератури.

Думається, що розгортання на сторінках твору полеміки зі стереотипними стильовими кліше середньовічних рицарських романів було зумовлене як певними соціокультурними, так і психологічними факторами. Адже, наприкінці XVI ст. така реалія феодального суспільства, як лицарі, залишилася в далекому минулому. Проте куртуазний етикет, лицарське кохання все ще були улюбленою грою верхівки західно-європейського суспільства. Водночас, за логікою розвитку романного жанру, в умовах нової “дійсності, впорядкованої прозаїчно” (на відміну від “одвічно поетичного стану світу”, що був ґрунтом для колізії в романсе)¹⁶ мала бути знайдена нова оповідна форма, в якій було б відображено вже притаманну гуманістичному світосприйняттю розколину між “героєм та світом, між “я” та іншими, між душею та вчинком”¹⁷. Саме завдяки цій розколіні, на думку російського вченого Геннадія Косікова, “герой роману Нового часу стає посправжньому проблемним персонажем, носієм буттєвої

II. Історико-літературний процес

неупокоєності, що спонукає його до дії, пошуку відповіді на запитання про існування світової гармонії”¹⁸.

Психологічною мотивацією створення роману “Пригоди майстра F.J.” була, як видається, біографія самого Джорджа Гасконя. Принади життя придворного, яких так прагнув автор твору замолоду, виявилися пасткою, призвели його до фінансового і морального банкрутства. Цим, думається, й зумовлена гостро негативна оцінка пануючих у вищих колах англійського суспільства норм та правил рицарського етикету, що визначали стосунки між чоловіком і жінкою лише декларативно.

У романі Джорджа Гасконя *questioni d’amore*, благородний лицар і прекрасні дами з їхніми небесними чеснотами, пишномовний стиль любовних поезій та листів співіснують з простим стилем іронічного оповідача G.T., котрий виступає рупором авторської свідомості. Для того, аби повністю з’ясувати проблему природи “змішування” стилів в “Пригодах майстра F.J.”, необхідно також враховувати специфіку художнього мислення письменника-єлизаветинця, проникнути в творчу лабораторію ренесансного майстра.

Як відомо, для літератора доби Відродження найголовнішим орієнтиром було античне мистецтво з його художнім принципом чистоти жанру, постульованим у “Поетиці” Арістотеля. На думку давньогрецького філософа, змішування в межах одного твору трагічного і смішного, високого і низького є неприпустимим. Втім, англійські майстри слова ніколи сліпо не наслідували ані античні, ані тогочасні континентальні художні зразки. Однією з найголовніших рис Відродження в Англії вважається саме те, що там вельми критично сприймалися, переосмислювалися та оригінально інтерпретувалися надбання чужої культури. Так, приміром, англійські “men of letters” створили неординарну теорію, так звану теорію “декоруму”, в якій знайшла своє логічне завершення теза про те, що “поетична насолода” нерозривно пов’язана з поняттями пристойності й доречності. Одним із питань у рамках дискусії навколо теорії “декоруму”, що велася на сторінках єлизаветинських літературно-критичних творів наприкінці XVI століття, був принцип жанрової чистоти твору¹⁹. Так, в трактаті “Захист поезії” Філіп Сідні дорікав поетам-сучасникам за те,

що “їхні п’єси не є ані справжніми трагедіями, ані комедіями, адже в них співіснують блазні й королі, до того ж зовсім не тому, що цього потребує зміст”²⁰. А Джордж Гасконь у своєму трактаті “Деякі настановчі нотатки стосовно англомовного віршування” (1575) поєднання трагічного і смішного в рамках одного твору назвав “порушенням декоруму”²¹. Втім, існувала й протилежна точка зору на цю проблему. Наприклад, інший літератор, Джордж Ветстоун, навпаки, висловив думку про те, що різножанрові елементи мають бути добре перемішані в творі, щоб серйозне повчало, а смішне розважало²². Звернімо увагу на той факт, що за часів Відродження митці часто вдавалися до полеміки з приводу питань літературного етикету. При цьому часом певні естетичні феномени, у тому числі античні канони, піддавалися критичному переосмисленню та трактувалися з різних позицій.

Зауважимо також, що ренесансний майстер на сторінках своїх творів понад усе прагнув висловити власне світобачення, і заради цього не цурався експериментів. Зміни ж у світогляді літератора спричинювали зміни і в системі його естетичних та художніх поглядів. Тож не дивно, якщо зважити на запропонований фахівцями розподіл творчої біографії цього письменника-єлизаветинця на два періоди, що естетичне кредо, виголошене в одному з ранніх літературно-критичних творів, не співпадає з його конкретною реалізацією у більш пізньому романі цього автора.

Отже, поєднання в “Пригодах майстра F.J.” “високого”, вишуканого стилю поезій та любовних листів, якими обмінюються головні герої, з нейтральною стилістикою мовленнєвої партії оповідача дозволяє Гасконю висловити своє ставлення до куртуазій. У такий спосіб автор висміює куртуазний етикет, який в Англії вже протягом чотирьох століть визначав норми соціальної поведінки, та висловлює критичне ставлення до тих літературних штампів зображення кохання, що склалися у рицарському романі.

¹ *Наливайко Д.С.* Стиль наряду й індивідуальні стилі в реалістичній літературі XIX ст. // Індивідуальні стилі українських письменників XIX – початку XX ст.: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1987. – с.8.

II. Історико-літературний процес

- ² *Johnson R.C.* George Gascoigne. – NY, 1972. – P.156.
- ³ *Schlauch M.* Antecedents of the English Novel. 1400-1600. – London, 1963. – P.228
- ⁴ *Prouty Ch.T.* George Gascoigne. Elizabethan Courtier, Soldier and Poet. – NY: Columbia University Press, 1942. – P.201.
- ⁵ *Сакулин П.М.* Филология и культурология. – М.: Высшая школа, 1990. – С.140-141.
- ⁶ *Торкут Н.Н.* Эвфуистическая традиция в английской позднеренессансной прозе (о типологии литературных стилей) // VI Пуришевские чтения. Классика в контексте мировой культуры. – М., 1994. – С.78.
- ⁷ *Gascoigne G.* The Adventures of master F.J. // An Anthology of Elizabethan Prose Fiction, Ed. By P.Salzman. - Oxford: Oxford University Press, 1987. – P.38.
- ⁸ *Davis W.R.* Idea and Act in Elizabethan Fiction. – Princeton: Princeton University Press, 1969. – P.107.
- ⁹ *Gascoigne G.* – Op.cit. – P.39.
- ¹⁰ *Davis W.R.* – Op.cit. – P.101.
- ¹¹ *Gascoigne G.* – Op.cit. – P.32.
- ¹² *Davis W.R.* – Op.cit. – P.101.
- ¹³ *Gascoigne G.* – Op.cit. – P.61.
- ¹⁴ *Куньч З.* Риторичний словник. – К.: Рідна мова, 1997. – С.312.
- ¹⁵ Литературный энциклопедический словарь. (Под общ. ред. В.М.Кожевникова и П.А.Николаева) – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С.132.
- ¹⁶ *Косиков Г.К.* К теории романа (роман средневековый и роман Нового времени) // Проблема жанра в литературе средневековья (Отв.ред.А.Д.Михайлов) – М.: Наследие, 1994. – С.74.
- ¹⁷ *Ibid.* – С.78.
- ¹⁸ *Ibid.* – С.79.
- ¹⁹ Дет. див.: *Торкут Н.М.* Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та “література факту”). – Запоріжжя, 2000. – С.67-102.
- ²⁰ *Сидни Ф.* Защита поэзии // Астрофил и Стелла. Защита поэзии. – М.: Наука, 1982. – С.206-207.
- ²¹ *Gascoigne G.* Certaine notes of Instruction // The Complete works of George Gascoigne. Ed. by John W. Cunliffe.-London. Glasgow: Cambridge University Press.- 1907. – P.466.
- ²² *Торкут Н.М.* – Цит. вид. – С.83.